

Teresa Pàmies

L'escriptura política d'una memòria habitada

per Mercè Picornell

«Ceux qui vivent, ce sont ceux qui luttent»

VICTOR HUGO

Oblidar és un verb insubmís, un verb que resulta paradoxal conjugar en imperatiu, ja que la simple menció d'allò que hom ens intenta fer oblidar ho fa present, amb què s'anul·la el sentit del mandat. És per això que, per a imposar un oblit, no solament calen anys de repressió i de por; és necessari, també, fer calar en la memòria individual o col·lectiva un determinat relat del passat, aparentment capaç de reemplaçar les diverses memòries considerades «conflictives». Els règims totalitaris del segle XX, escriu Tzvetan Todorov a *Les abus de la mémoire*, varen entendre bé la importància de les polítiques d'oblit i de memòria, i intentaren substituir la diversitat de vivències que en realitat sempre integren el passat comú per un discurs únic, per una memòria normativa que feia «no pertinents» aquells records del passat que podien qüestionar la imatge que aquests règims pretenien donar de si mateixos i de la seva inevitabilitat.

Dic això perquè els llibres de Teresa Pàmies no són solament cròniques que recorren del testimoniatge alguns dels moments més rellevants del segle XX a Catalunya (la República, la guerra, l'exili, la transició) i, també, a l'òrbita internacional (el maig del 68 francès, la primavera de Praga). Són també fruit d'una voluntat d'inscriure per al consum de la propera generació «la versió d'uns esdeveniments que els eren amagats o desvirtuats pels vencedors» (*Memòries de guerra i d'exili*, 9). Es tracta, així, d'obres escrites amb la voluntat de minar el relat unívoc del passat instaurat pel franquisme mitjançant la difusió d'una memòria que es presenta alhora com a *impertinent* i *impenitent*. *Impertinent*, perquè contraposa a l'oblit organitzat pel franquisme una visió viscuda i conscient dels conflic-

tes i els aprenentatges de la guerra, de l'exili i del lent i ardu procés de lluita per a la reconstrucció democràtica. Es tracta d'una memòria en la qual, per exemple, la guerra no hauria generat «vençuts», sinó lluitadors d'un procés cap a una utopia universalista i igualitària que encara no s'ha arribat a assolir. Així, escriu Pàmies, «els afusellats, torturats, exterminats pel feixisme, aparentment vencedor, no fracassaren. En llur acció hi havia la victòria. Recordar-los, avui, des de l'acció, és afiançar aquesta victòria» («Recordar per avançar», pàg. 160). És *impenitent* perquè el seu discurs no forma part, com diu ella en un moment de *Quan érem capitans*, d'una literatura «del remordiment», ni tampoc d'una literatura feta des de la nostàlgia d'una lluita passada. Es tracta, més aviat, d'una escriptura que, si em permeteu l'oxímoron, podríem anomenar «de la memòria utòpica», en què el passat fa part d'un procés que s'inscriu en el present i es projecta en el futur. I és que la utopia no és per a l'autora un ideal irrealitzable, sinó un factor inductor del progrés, «com a element subjectiu del combat revolucionari» («Necessària utopia», pàg. 169). Així entesa, aquesta mirada utòpica es converteix en un contínuum que explica amb un sentit de progrés la història viscuda i que motiva també la voluntat de fer-nos-en fer memòria, de convertir el passat en present.

Coherència en el compromís

La biografia de Teresa Pàmies està determinada per una coherència en el compromís polític que condiciona d'arrel la seva obra literària. Vicenç Riera Llorca va interpretar-la l'any 1977 com un projecte unitari que pretenia recuperar la història personal i pública de

Catalunya des de la preguerra fins al retorn de l'exili. Així, *Testament a Praga* (1971) —obra conjunta amb el seu pare, Tomàs Pàmies— i *Crònica de la vetlla* (1975) introduïen reflexions sobre els anys anteriors al conflicte bèl·lic. La guerra era tema central d'una de les obres de Pàmies més difoses, *Quan érem capitans* (1974), seguida per *Quan érem refugiats* (1975), en què tracta sobre l'exili obligat que va viure, de França a la República Dominicana, Cuba, Mèxic i l'antiga Txecoslovàquia. L'exili continua essent un tema present en la seva creació posterior sobre uns anys, els de la postguerra, que en obres com *Dona de pres* (1975) es retratava també de Catalunya estant. Com notà Carlos Guzmán en el seu complet pròleg a la reedició de 2001

de *Va ploure tot el dia* (1974), la visió unitària de Riera Llorca ha de ser revisada en virtut de la diversificació posterior de l'escriptura de Pàmies, en una obra en què «el distanciament vital i l'experiència adquirida li permeteren més tard fer textos no sobre sinó *amb* l'exili o la guerra». Al marge del distanciament, els llibres publicats per Pàmies de 1971 a 1977 neixen d'una situació en què la resistència no és un tema, sinó el dia a dia de la seva militància política. Cal tenir en compte aquí que, per bé que arribaven acompanyats de premis rellevants, alguns dels primers llibres de Pàmies foren segrestats per una censura que, si bé des de 1966 ja no condicionava la publicació dels llibres, sí que podia evitar-ne la difusió i, fent-ho, convertir certs autors en

un mal negoci per als editors que gosaven publicar-los. Cal, sobretot, recordar que el partit del qual Teresa Pàmies era militant des dels setze anys, el PSUC, no va ser legalitzat fins al mes d'abril de 1977, cosa que llavors va permetre sortir de la clandestinitat els seus membres —entre els quals Gregorio López Raimundo, dirigent comunista i marit de l'escriptora.

Seguint Mieke Bal, podríem dir que l'escriptura de Pàmies no és solament una literatura política, sinó també una literatura *per al polític*, és a dir, que no es limita a representar des dels records fets amb rellevància política, sinó que intenta intervenir en el present i

(1976), la protagonista fa la crònica al seu marit sobre la manera com «han sortit» els seus fills a partir de les cartes que aquests els envien. Aquest procediment, la transcripció de cartes, apareix en altres obres de Pàmies —de les cartes de lectors reproduïdes a *Quan érem refugiats* (1975) a les cartes de condol rebudes arran del decés del seu marit a *Informe per al difunt* (2008) o a l'argumentació política difosa en forma d'epístola a *Carta a la néta sobre el comunisme* (2001)— i és un indicatiu de la voluntat dialògica dels seus textos. En el cas mencionat en primer lloc, allò que interessa a la narradora no és que els seus fills reproduïxin l'ideari

Pàgina anterior: Teresa Pàmies (1919-2012) va voler presentar a les noves generacions la seva «versió d'uns esdeveniments que els eren amagats o desvirtuats pels vencedors». (Foto: Barceló)

A la llibreria Ona de Barcelona, el 24 de maig de 1976, a l'acte de proclamació dels premis Crítica «Serra d'Or», Teresa Pàmies parla amb Josep M. Castellet. (Foto: Barceló)

atorgar algun tipus d'agència al lector que s'hi acosta. La politicitat, així, no la trobam només en els temes de què tracta, ni tampoc en una voluntat expressa de proselitisme. El seu potencial polític és més subtil i crec que té a veure amb dues característiques presents en gran part dels llibres de Pàmies, independentment del tema de què tracten o del gènere a què vulguem lligar-los: a) la construcció literària d'una mirada crítica i precisa sobre el món i b) la multiplicació dels personatges que protagonitzen les històries i la Història en els relats de l'autora.

En el primer sentit, l'obra de Teresa Pàmies sembla voler-nos ensenyar a mirar d'una manera molt concreta, crítica i incisiva. En un moment d'*Amor clandestí*

o la militància dels pares, sinó la capacitat de construir una visió crítica i conscient sobre el món que traspuï en els seus textos. De la mateixa manera, la militància dels textos de Pàmies, independentment del carnet o de l'ideari polític que els inspire, està en la seva voluntat de difondre i fer-nos compartir per un moment una determinada mirada sobre el món, una mirada sempre atenta a la significació històrica i social dels fets, de vegades aparentment banals, que presència o en els quals participa.

Gestos quotidians

La idea de la banalitat, d'allò que no sembla pertinent, de la «palla» que alguns lectors indignats rebutgen

dels seus textos (*Quan érem refugiats*, pàg. 238) és també un altre factor important en la construcció d'aquesta memòria literària volgudament *impertinent*. La de Pàmies és una escriptura especialment atenta als detalls i als gestos. Així li ho feia notar una jove lectora en una carta reproduïda a *Cròniques de naufrags* (1977), «com t'agrada explicar coses tan insignificants i banals que arriben a ser inútils. Tu tens una gran afeció a fer veure les coses grans a través de les petites, m'entens? M'agrada». El judici de la jove lectora em sembla encertat i només en aparença és contradictori respecte a l'anàlisi dels que, com jo mateixa, han identificat en l'obra de Pàmies la crònica testimonial de fets històricament rellevants. L'autora ens explica la Història des del detall viscut, en uns relats en què qualsevol gest, per bé que sembli quotidià, té un paper rellevant en la construcció d'un moment o d'un entorn social, i com a tal pot ser interpretat. Així ens ho mostra, per exemple, en les primeres pàgines de *Va ploure tot el dia*. Davant la policia expectant, que ha trucat de bon matí a casa seva per detenir-la i interrogar-la, la protagonista actua amb normalitat i, gairebé, amb parsimònia. La veu narradora s'entreté a explicar-nos-en tots els gestos: llevar-se, posar-se la bata, escoltar el renou de la pluja en unes persianes que no tanquen bé, discutir amb el fill sobre les feines de la casa, fer-se un esmorzar amb *corn flakes* i dues llesques de pa amb mantega, i servir-se'l, davant la mirada dels policies i els veïns que han fet de testimonis de l'escorcoll, sobre una taula de fòrmica que és de color blau cel. El detallisme que ens podria semblar poc pertinent en relació amb l'esdeveniment que s'hi explica —un interrogatori del qual la mateixa protagonista no sap ni quan ni com tornarà a casa— ens situa en realitat davant d'una actitud vital: la de qui no pensa sotmetre's a la pressa i a l'excepcionalitat que imposa la policia amb la seva visita i, venent la por, aconsegueix fer ús plenament polític dels drets mínims de què disposa.

D'altres cops, aquesta minuciositat en l'escriptura serveix a Pàmies per a descriure l'actitud o el caràcter dels personatges i, amb ells, la seva manera de relacionar-se amb l'entorn. A *Amor clandestí*, en l'espera del seu estimat, dirigent polític clandestí durant el franquisme, la dona asseguda al banc observa com les seves veïnades, dues senyores d'edat avançada, xafardegen mentre una menja una ensaïmada pessigant amb les ungles la pasta, com si els dits morats de la vella fossin el bec sense gràcia d'una gavina poc hàbil. L'acte lent i rutinari dibuixa un escenari trist, el d'una vellesa feta d'engrunes de gaudi i paràsita de les vides

d'altri, un model de vellesa que la protagonista rebutja mentre intenta distreure's de la inquietud d'una espera que no és solament la d'aquella tarda, sinó també la que marquen les dècades de dictadura que fan, entre d'altres moltes coses, que la seva relació sigui clandestina. Així vista, l'escriptura de Pàmies no és política perquè parli d'afers històricament rellevants des d'un posicionament ideològic concret, sinó perquè difon aquest posicionament des d'una mirada crítica i conscient, en què tots els detalls i totes les persones compten: més que la talaia de les reunions de partit, hi apareixen els bancs públics, llocs des d'on observar i aprendre del dia a dia de les persones de les diverses ciutats en què, en la seva diàspora, ha hagut de residir.

La història que habita les obres de Pàmies, així, està feta tant de grans esdeveniments «històrics» com de múltiples experiències viscudes quotidianament, unes experiències que mai no es retraten com a banals, sinó com a mostres d'una opció ètica. Es diu així a ella mateixa la protagonista de *Va ploure tot el dia*: «Tot ho polititzes. De tot en fas política. És una deformació, naturalment. Inclús un parell d'hores d'espera a la "Tour Aurore" esdevindran, per a tu, dues hores de "curset" polític. No tens remei» (pàg. 111). No en va, l'obra que llegeix la protagonista de la novel·la és *Història i vida quotidiana*, una traducció castellana de Manuel Sacristán d'una de les primeres obres d'Agnes Heller, la teòrica marxista de la importància dels gestos quotidians en la reproducció d'un model social, i també en les possibilitats de canviar-lo. De fet, m'atreviria a dir que la insistència de Pàmies a mostrar-nos el gest aparentment banal és una de les condicions que en propicien l'actualització. El detallisme que l'acosta a la crònica, lluny de ser un tret de la aliterietat que alguns han intentat veure en la seva obra, és una estratègia literària que propicia que la Història, així, amb majúscula, se'ns faci present. Tot acte de memòria, escriu Todorov, és útil en tant que s'arrela en el present en què s'inscriu d'una manera activa. Amb els textos de Pàmies, coneixem no solament la versió personal d'una part de la història recent dels catalans i de les catalanes des de la perspectiva d'una intel·lectual i militant comunista. Sabem, amb ella, com era la roba que duïen les milicianes i quina olor fan les merceries de Praga, i els gestos concrets que condicionen el seu judici sobre els múltiples personatges que també retrata detalladament i amb mirada crítica a les seves obres. És des d'aquest detallisme que podem actualitzar-ne el record, sentir-nos-en contemporanis.

A ca l'Ardiaca, a Barcelona, el 20 d'abril de 1989, a la taula rodona «Vivències de l'exili», Avel·lí Artís-Gener, Josep Benet, Teresa Pàmies i Vicenç Riera Llorca. (Foto: Joan Pujadas).

Esriptura fronterera

L'elaboració poètica del seu sentit polític també s'esdevé del fet que els escrits de Pàmies són fruit d'una memòria habitada, en què l'oposició que François Lyotard tramava entre els *grans relats* —entre els quals, el marxisme— i els *petits relats* no és del tot operativa. És així perquè les petites històries no prenen sentit en si mateixes, sinó com a parts necessàries per a entendre una Història que no avança regulada per un determinisme mecanicista, sinó a causa d'una acció protagonitzada per moltes persones concretes, amb noms i cognoms. És per això que, com ja ha notat Julià Guillamon, per les obres de Pàmies passen múltiples personatges que són àvidament descrits. Coneixem de prop persones de les que surten a les enciclopèdies, com el poeta cubà Nicolás Guillén, davant el qual una jove Pàmies se sent avergonyida en intentar tractar-lo com a company, de tu a tu, o un Pere Calders preocupat i respectuós que l'acompanya a casa amb taxi un dia de pluja. Però també ens presenta molts d'altres personatges, els noms dels quals sovint no han passat als manuals d'història i que protagonitzen, d'igual a igual amb els homes insignes, les *Cròniques de comiat* o els relats de *Gent del meu exili*. Es tracta d'aquells que «no figuren en la bibliografia que recull els esdeveniments d'aquest se-

gle i, tanmateix, en foren els principals protagonistes» (*Cròniques de comiat*, pàg. 104). Els seus personatges no són tots «homenots». També hi trobam veïnes de l'escala, individus estafolers, treballadors incansables i, sobretot, tot un estol de ciutadans resistents que, des de l'exili o de Catalunya estant, fan el possible per mantenir actius els lligams de solidaritat entre els que han perdut la guerra. Es tracta, escriu a *Cròniques de comiat*, de persones que «són part de la història recent d'aquest país, protagonistes d'esdeveniments quotidians que obrien escletxes a les estructures tenebroses del règim franquista, fins a assolir la llibertat i un mínim de democràcia per ampliar-la i consolidar-la» (pàg. 107).

Per cedir espais per a aquestes múltiples històries dintre de la Història, Pàmies necessita desafiar les fronteres dels gèneres literaris preestablerts: treballar amb l'autoficció quan encara ningú no emprava aquest terme per qualificar les obres que desafien els límits entre l'autobiografia i la novel·la, o transitar per espais fronterers entre la crònica periodística i l'assaig. El periodisme, de fet, és una de les tasques més rellevants i constants de Teresa Pàmies, i és anterior al seu reconeixement públic com a escriptora. Durant la guerra, fou directora del setmanari «Juliol» de les JSUC,

durant l'exili mexicà cursà estudis de periodisme a la Universidad Femenina i, més endavant, treballà com a redactora de les emissions en català i en castellà de Ràdio Praga. La seva presència en els mitjans periòdics —«Mundo Diario», «Avui», revista «Canigó»— i radiofònics —Catalunya Ràdio— serà constant des del retorn de l'exili. En els seus comentaris trobam sempre una veu personal i contundent, original en els plantejaments fins al punt d'inventar noves fórmules, com ara la crònica d'actualitat il·lustrada amb boleros que, sorgint d'un programa radiofònic, donà peu a un llibre particular titulat *Coses de la vida a ritme de bolero* (1993). Fa part, des d'aquesta escriptura fronterera entre la literatura i el periodisme, d'una àmplia tradició d'escriptors catalanes contemporànies com Maria-Aurèlia Capmany, Montserrat Roig —o, si ens remetem a abans de la guerra, Irene Polo—, que s'han dedicat a aquest gènere que l'acadèmia literària no té en compte si no és com a obra menor dels «grans» autors, però que no solament arriba a un públic ampli, sinó que també reclama de l'escriptor una capacitat de síntesi i una contundència en el judici que no manquen en les

columnes de Pàmies, ni tampoc en els seus volums d'assaig —de *Si vas a París, papà*. *Diari de maig del 68* (1975) a *Conviure amb la mort* (2003)— o en un altre gènere que va conrear en diversos volums, el llibre de viatges —*Allí em trobareu* (2002).

En definitiva, l'obra de Pàmies ens recorda que la política no és solament un afer de càrrecs de gestió o de grans discursos, sinó de gestos militants del dia a dia compromès. Ens recorda, també, que una gran obra literària no és necessàriament la que es fa amb grans paraules o amb molts focs d'artifici, sinó també la que es trama des de la coherència i la fidelitat a un projecte en què, com deia Victor Hugo en una citació que Pàmies recull al seu darrer llibre, *Informe al difunt*, la vida i la lluita són sovint una mateixa cosa. Aquest darrer any d'abusos de poder i retallades de drets socials, rellegir Teresa Pàmies no solament ens actualitza la memòria diversificant les veus que l'habiten, creant espais d'admiració i de dissentiment: també ens fa enyorar la contundència del seu judici clar i coherent, d'una veu amb la qual és possible discrepar obertament, sense trampes.

Obres citades

Mieke Bal (2010), «Arte para lo político», *Estudios visuales*, 40-65; Julià Guillamon (2012), «L'exili inoblidable», «La Vanguardia», 14-III, 29; Carlos Guzmán (2001), «Introducció» a Teresa Pàmies, *Va ploure tot el dia*, Barcelona: Edicions 62, 5-39; Vicenç Llorca (2004), «La lluita contra l'oblit» [entrevista], «Avui», 22-VII, IX; Teresa Pàmies (1971), *Testament a Praga*, Barcelona: Destino, 1971; (1975) *Dona de pres*, Barcelona: Proa; (1975) *Gent del meu exili: inoblidables*, Barcelona: Galba; (1975) *Si vas a París, papà*, Barcelona: Nova Terra; (1976) *Amor clandestí*, Barcelona: Galba; (1977) *Cròniques de naufrags*, Barcelona: Destino; (1983) «Necessària utopia», «Recordar per avançar», *Opinió de dona*, Barcelona: Edicions 62, 169-172, 160-163; (1993) *Coses de la vida. A ritme de bolero*, Barcelona: Empúries; (2000) *Cròniques de comiat*, Barcelona: Empúries; (2000) *Memòries de guerra i exili*, Barcelona: Proa, inclou *Quan érem capitans* (1974) i *Quan érem refugiats* (1975); (2001) *Els anys de lluita: Carta a la néta sobre el comunisme*, Barcelona: Columna; (2002) *Allí em trobareu*, Barcelona: Destino; (2003) *Conviure amb la mort*, Barcelona: Empúries; (2008) *Informe al difunt*, Barcelona: La Campana; Vicenç Riera Llorca (1977), «La crònica novel·lesca de Teresa Pàmies», «Serra d'Or», 212 (maig), 29-31; Tzvetan Todorov (2004), *Les abus de la mémoire*, París: Arlea.

CAPLLETRA

REVISTA INTERNACIONAL DE FILOLOGIA

CAPLLETRA 53

Volum 53 de la revista, amb el monogràfic: «La transmissió familiar en les llengües recessives i la revernacularització», coordinat per Brauli Montoya i Antoni Mas i Miralles (Tardor 2012).

Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Publicacions de l'Abadia de Montserrat.